

DR. CZEGLÉDI KATALIN

A magyarság és elődei hitéről

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana és kapcsolatai

A turáni nyelvek (szkíta, hun, köztük a magyar és a székely) alapja

I/V.2.

„Olyan világ jön

Olyan világ jön,

Amikor mindenki gyanús, aki szép.

És aki tehetséges.

És akinek jelleme van.

A szépség inzultus lesz.

A tehetség provokáció.

És a jellem merénylet.

Mert most ők jönnek.

A rútak.

A tehetségtelenek.

A jellemtelenek.

És leöntik vitriollal a szépet.

*Bemázolják szurokkal és rágalommal a
tehetséget.*

Szíven döfik azt, akinek jelleme van.”

(Márai Sándor)

„A magyarság és elődeinek a hite azonban
olyan erős gyökerű, hogy a magyarságnak
nem árt sem gyanú, sem inzultus, sem
provokáció, sem merénylet, sem vitriol, sem
szurok, sem rágalom s hatástalan a szíven
döfés is.”

(Czeplédi Katalin, *Pilisvörösvár*, 2023.)

II. Rész

1.3. A mag, szem

A 'mag, szem' szavak is a 'forrás, víz' jelentéshez vezethetők vissza. Így tartozik a vizsgált szavunk családjába, a magy. *szen* szó *szen-* tövével függ össze a ko. *sin* 'szem', ud. *sin* 'szem', vö.: még mari *šinča* 'szem', md. *s'el'me*, fi. *silmä*, szam. *čál'bme*, *čálme*, magy. *szem*, , man. *säm*, *šäm*, han. *sem* 'ua.' (LYTKIN-GULJAJEV 1999.).¹ A magy. *tengerszem* összetett szónak a *szem* utótagja és a *szem* mint *mag* szóban az összekötő kapocs a 'forrás' jelentés.

Mínthogy az eredeti *t-* fejleményei közé tartozik a 0-(zéró) szókezdő is, a szó családjába tartozik a magy. *ír*(mag) szókezdő mássalhangzó nélküli alakja. A szó a jelen akadémiai álláspont szerint: *írmag* 'utolsó vagy egyetlen példány, utolsó ivadék, sarjadék, a legkedvesebb gyermek a családban'. Összetett szó, az *ír* előtag valószínűleg gyökér jelentésben tapadt a *mag* főnévhez. (TESz) Szerkezeti felépítése: *ír*: relatív szótó (< *i-*: abszolút szótó + *-r*). Manapság az *ír* mint *mag* többnyire a *mag* utótaggal használatos. Ezek a szavak a forrásra, a magra utalnak, mint az élet egyetlen, első, kezdő pontjára, amely az idő és tér első és kiinduló, középső pontja.

1.3.1. Természetes, hogy a szócsaládba tartozó szavak rokonai szép számmal szerepelnek a földrajzi nevekben is, amelyekből megtudhatjuk, hogy az *árok*, mint a víz tartozéka összefügg a 'mag' jelentésű szavakkal.

Árak kassi 'Folyó falva'. h. Ašm.IV.55.: csuv. Árak kassi or. Rakovo Bu.u., település

¹Ld. fent.

neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. Ārak + kassi □ — csuv. kasā 'utca, falu része, falu' + -i: birtokos személyjel E/3. or. Rakovo □ — nem or. Ārak + or. -ov-: birtokos melléknév képző + -o.

A kéttagú *Ārak kassi* 'Ārak falva' első tagja elvileg összetartozhat a magy. *árok* szóval, amelynek rokona a csuv. *var* 'árok patak', ld. *Ajtar var*. Ugyanakkor alapul szolgálhatott neki olyan szó, amely a magy. *ír*(mag) rokona, vö.: csuv. *āru, ārāv* 'törzs, nemzetség, utódok', orh.jeny. *ury* 'utód', *ury ogul* 'fiú, fia valakinek', óujg., AFT., üzb. *urug*, kirk. *uruk*, kazak *uryk, ru*, k.kalp. *uryk, uru* 'szem, mag, gabona, sperma, törzs, nemzetség, utódok', csag. *uruk* 'törzs, nemzetség, térd, hajlat, csomó, bütyök', ujj. *uruk* 'mag, törzs, nemzetség, utódok, gyerek, lány', tuv. *urug* 'lány, gyerek', vö. mong. *urag* 'rokon, szülők'. (JEGOROV 1964)

Idetartozik a csuv. *vără, vārlāx* 'mag, gabona', ÓT., Zamahš., jak. *üös* 'belső része, központja, szíve valaminek', üzb. *urug*, kirk. *uruk*, ujj. *urug* 'mag, gabona, törzs', kazak, k.kalp. *uryk*, tuv. *üre* 'mag, gabona, sperma, magzat, embrió', nog. *urlyk*, tat. *orlyk*, bask. *orlok* 'mag, gabona', tofal. *urug* 'gyerek', vö.: mong. *ür* 'mag, gabona, termés, gyerek'. (JEGOROV 1964)

A szó családjába tartozhat a magy. *ara* 'férfítéstvér, meny, menyasszony'. (TESz) A szócsalád tagjai ennél még többen vannak, mert idetartozik a magy. *búza*, csuv. *pāri* 'tönköly', bask., tat. *boraj* 'tönköly', azerb. *bugda*, ujj., türkm., oszm. *bugdaj*, üzb. *bogdoj*, alt. *puudaj*, ojr., kirk., mong. *buudaj*, hak. *pugdaj*, kazak, k.kalp. *bidaj* 'búza', ld. még litv. *puraj*, lett *puri* 'teelő búza', gör. *πυροσ* 'búza', ószl., óor. *pyro* 'tönköly', vö.: mong. *buudaj* 'búza'. (JEGOROV 1964)

A 'mag' szóhoz kötődik a csuv. *var, varā* 'közép, középső rész, gyomor, has', KB. *öz* 'maga', oszm. *öz* 'belső rész, szív, lényeg,

valaminek a legjobb, kiválasztott része, a mag, saját maga, rokon', ujj., azerb. *özäk*, türkm. *özeg*, tuv., kazak, nog. *özek*, k.kalp. *ozek*, kirk. *özök*, tat., bask. *üzäk*, üzb. *uzak*, jak. *üös* 'belső része, központja, szíve valaminek', mong. *örö, özek* 'maga', *ör(ön)* 'központi fél a jurtában, négyszögletes kis asztal a jurta közepén'. (JEGOROV 1964). Hangtanilag lényeges, hogy az *-r-, -z-, -s* eredeti *-t-* fejleménye ugyanúgy, mint az *-š-, -č-, -ś-*, ezért természetes, hogy a következő szavak is idetartoznak: csuv. *āš* 'belsőség, belső rész, mag, has, gyomor', ÓT., MK., kirk., türkm., oszm., ujj., üzb., ojr. *ič*, tat. *eč*, Malov PMK *oš*, kazak, k.kalp., nog. *iš*, bask. *eš*, jak. *is* 'belső rész, belseje valaminek, belső, mag, has'. (JEGOROV 1964)

1.3.2. További adatok is tartoznak ide, mert a *-t-* fejleménye az *-l-* is, vö.: csuv. *tulā* 'búza', grúz *doli* 'tisztá búza', *dola* 'kenyér tisztá búzából', mong. *talx(an)* 'sült kenyér', burj.mong. *talxa(n)* 'liszt, tészta, kenyér'. (JEGOROV 1964) Ezek az adatok tartalmazzák az eredeti szókezdő *t-* mássalhangzót, illetőleg ennek a zöngésedett *d-* változatát.

Rokonuk a magy. *tönköly*. Hangtanilag nézve tartalmazza az eredeti *t-* szókezdőt, a szó végén pedig a *-ly/-l'* palatális *-l'* mássalhangzót. Szerkezeti szempontból vizsgálva abszolút szótő + képző 'valamivel ellátott' a felépítése: *tönkö-* + *-ly*. Az akadémiai álláspontot tükröző TESz szócikk írója téved a magyar szó származását illetően, vö.: magy. *tönköly* 'búzafajta'. Felsőnémet eredetű. vö.: kfn. *dinkel*, ném. *Dinkel, dünkell, tunkel*, 'tönköly', baj.-osztr. *dinkel, thinkiles* [genitívusi alak] 'ua.'. A német szó eredete ismeretlen. A *tönköly* Európában a Rajna felső folyásának vidékéről terjedt el. A magyar szó eredeti alakja *tenkel* lehetett. (TESz) A magyar szó németből való átvétele nem igazolt, az adatok azonban idetartoznak. Éppen fordítva történt, a német az átvevő, az átadó nyelv pedig akár szkíta, hun vagy szarmata,

ugyanazon gyökerű nép.

A szócsaládba tartozó szóvégi *-l-es* szavunk megvan a magy. *székely* (< *széke*-abszolút szótó vö.: magy. *szik*, mint a tojás *szikja* + *-ly*: képző 'valamivel ellátott') népnévben². Az *-r-t* tartalmazó szavunk megvan a magy. *Orosz* személynévben, amely nem népnévi eredetű és nem átvétel a szlávból. Az *orosz* népnév szerkezeti felépítése *oro-*: relatív gyök + *-sz*: 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű képző. Logikus, hogy a népnév jelentése 'maggal, írmaggal ellátott'. A név eredetileg szkíta, hun, szarmata nép nyelvében személynév volt, amely dinasztianévvé vált éppen az orosz népnév kialakulásakor. Ez azt is jelenti, hogy az orosz népnév szkíta-hun személynévi eredetű. Ez úgy lehetséges, hogy idegen ajkú nép telepedett a szkítákra, hunokra, szarmatákra valahol Kelet-Európában s az orosz nép és nyelv rajtuk alakult ki, a népnévük a szubsztrátum nép nyelvéből való, személynévi eredetű dinasztianévből lett népnév. Vö.: csuv. *vyrās* 'orosz', azerb., türkm., oszm., ujj., üzb., k.kalp., bask. *rus*, kirg., ojr., tuv. *orus*, kazak, nog., hak. *orys*, tat. *urys*. (JEGOROV 1964) A népnévi alakváltozatok úgy alakultak ki, hogy az eredeti szókezdő mássalhangzó a *t*-fejleménye lett a *w*- (bilabiális zöngés spiráns): *t* > *δ* > *w*-, amely vagy *v*-vé erősödött: *w*- > *v*- (vö.: csuv. *vyrās*), vagy pedig vokalizálódott: *w*- > *V*- (vokális), (vö.: jak. *üös* 'belső része, központja, szíve valaminek'), majd tovább változva eltűnt: *V*- > *θ*-. Így az első magánhangzó maradt meg, amely a kezdő hangja lett a szónak, vö.: kirg., ojr., tuv. *orus*, kazak, nog., hak. *orys*, tat. *urys*, magy. *orosz*. Ez a kezdő magánhangzó is redukálódhatott, majd el is tűnhetett, vö.: azerb., türkm., oszm., ujj., üzb., k.kalp., bask. *rus*, amelyet használ az orosz is a népnévben, vö.: *rus'*, *ruszkij* (<

rus: átvett relatív gyök + *-sk-*: orosz vonatkozó melléknév képző + *-ij* hímnemre utaló formáns. Lényeges, hogy a gyök teljesen nem tűnt el, sohasem tűnik el, ha egyszer ott volt. Végző esetben megmaradt belőle az *-r*-mássalhangzó, amely eredetileg nem volt sem kezdő, sem szóvégi mássalhangzó, hanem szóbeljeji volt a helyzete ebben a szóban.

A település orosz neve *Rakovo*, a *Rak* tö átvétel, az átadó alak *Ārak* lehetett s a szókezdő redukált hangot az orosz nem hallotta, ezért használ *Rak*- formát, ehhez járult az or. *-ov-* birtokos melléknév képző majd a semleges nemre utaló *-o* formáns. Másik lehetőség szerint ld. *Rykša* előtagja. Ez esetben a *Rak* magánhangzója illabiális *-á-*, amelynek a fejleménye lehet az *-y-*. A szó összetartozik a fi. *rako* 'rés, repedés, hasadék', *reikä* 'lyuk, rés' szavakkal. Eredetileg volt szókezdő mássalhangzó, amely *t*- volt, de ennek fejleményei is ismertek.

1.4. Az ige, igaz, igen

A víz, a folyóelágazás, a folyóforrás, a mellékfolyó az alapja az 'igaz, igen, egyenes' jelentésű szavaknak is. Az eredeti szókezdő már eltűnt ezekben a szavakban, ám zöngésedett formában megmaradt pl. az oszm. *doğru* (< *doğ* + *ru*) 'igaz, egyenes' szóban.³

1.4.1. A magy. *ige* a *szent* szó *sen-* (< *senk*) tövének az alakváltozata, az *igen* (< *ige* + *n*) őrzí a szóvégi *-n* nazálist is, az *igaz* (< *iga* + *z*) szóban pedig a *-z* tartozik össze az *-n*-nel, mindkettő eredeti *-t* fejleménye. A *-z* megvan az oszm. *düzeltnek* 'rendbe hozni, helyrehozni, kiigazítani, kiegyenesíteni' szó *düze-* (< *dü* + *ze*) tövében.

1.4.2. Amikor meg akarunk oldani valamit, akkor a helyeset, az igazat, az

²A székely népnévről külön tanulmányt készítettem. (Czeplédi Katalin)

³Úgy látjuk, hogy az orosz *dobryj* 'jó' szónak a *dobr-*töve idetartozik mind a jelentését, mind a hangalakját

tekintve. A szó az oroszban és a többi szláv nyelvben is átvétel.

egyeneset keressük, ezt pedig a forrásban, a magban találhatjuk meg. A mag csomó alakú, a folyók kiindulási és találkozási pontja is csomó. Így kötődik ide pl. az oszm. *çözme* 'megoldani, kibontani' ige *çöz-* töve.

1.4.3. Az teljesen természetes, hogy az oszm. *düz* 'lapos, egyenes' szó is innen van, rokona a magy. *tűz* és a *piros* '*piro-* töve. Látható, hogy a *-z* és az *-n* mássalhangzókkal szemben *-r* is van etimológiailag is idetartozó szavakban. Ilyen a magy. *derék* (< *de-* + *-rék*), az oszm. *doğru* (< *doğ-* + *-ru*) 'igaz, jó, egyenes, helyes'.

1.4.4. Minthogy a születés, az élet igaz, jó, ez a jobb oldal. A nap mindig jobbról kél fel, a folyónak a folyás irányába állva jobb kéz felől vannak a jobboldali mellékfolyók. Ha a Sarkcsillaggal szemben állunk, akkor az a jobb oldalunk, a jobb kezünk, amelyik a felkelő nap felől van. A másik a bal. A bal a rossz, a mélység, a nyugat jelképe, a jobb pedig a születésé. A magyarság, köztük a székelyek tudatában ez még ma is él, ébren várják meg a napfelkeltét bizonyos napfordulókor. Idetartozik az or. *pravj* 'jobb, jobboldali, helyes' szó *pra-* töve, az or. *pravda* *pra-* töve, ahol a *tő* átvétel, a *-v-* orosz melléknév képző.

1.4.5. A születés nemcsak igaz és jó, hanem egyetlen is, így idetartoznak az 'egy' jelentésű számnevek, vö.: csuv. *përre*, *për* 'egy', ÓT., MK., ujj., üzb., ojr., tuv., azerb., türkm., oszm., kirg., kazak., k.kalp., nog. *bir*; jak. *biir*; hak. *pir*; bask., tat. *ber* 'egy', vö.: mong. *büri* 'mind'. (JEGOROV 1964) Ld. CZEGLÉDI 2013) Szerkezeti felépítésük ugyanaz, mint a fentieké: csuv. *pě-* + *-r*; ÓT., MK., ujj., üzb., ojr., tuv., azerb., türkm., oszm., kirg., kazak., k.kalp., nog. *bi-* + *-r*; jak. *bii-* + *-r*; hak. *pi-* + *-r*; bask., tat. *be-* + *-r*; mong. *bü-* + *-ri*. A tőszámnév megvan az oroszban a *pervyj* 'első' sorszámnév *per-* tövében, amely átvétel. A *-v-* az oroszban melléknév képző, az *-yj* pedig a hímnemre utaló formáns. Az eredeti *-t* > *-δ-* > *-r*; *-z*, *-nd* > *-nw* > *-nV* > *-n*

változások történtek a második elem (amely vagy képző, vagy önálló szó) kezdő mássalhangzójával.

A szókezdő helyzetben vagy zöngésedett az eredeti *t-* (*t-* > *d-*), vagy elenyészett (*t-* > *δ-* > *w-* > *V-* > *θ-*), vagy b- lett (*t-* > *δ-* > *w-* > *b-*), vagy megtartotta az eredeti *t-* zöngétlenségét, így változott tovább és keletkezett a *p-* (*t-* > *ǰ-* > *φ-* > *p-*). A magy. *ige*, *igaz* esetében a szókezdő mássalhangzó eltűnt, az ige esetében a szóvégi mássalhangzó is elenyészett.

1.4.6. A jelen akadémiai álláspont szerint a magy. **ige** jelentése 'szó, isten szava, cselekvést, történést stb. úgy kifejező szófaj, hogy személyre, időre, módra stb. vonatkoztatja, természetfeletti erejű mondat, szólás, szó'. Ótörök eredetű, megfelelőjét azonban csak a mongolból tudjuk kimutatni, vö.: mong *üge* 'szó, beszéd'. A korábban idevont török adatok – ujj. *üge* 'szó', KB. *ögü-*, *üge-* 'mond, beszél', oszm. *ögüt* 'tanács', *ögren-* 'tanul', *ögret-* 'tanít' – részben tévesek, részben pedig az *ö-* 'megért' ige származékai s nem kapcsolhatók a mongol szóhoz. (TESz) A megadott jelentések helyénvalóak, azonban nem igazolt a magyar szónak az ótörök eredete, vagyis, hogy a magyar szó átvétel lenne az ótörökből. A kapcsolat okát a közös gyökérben találhatjuk meg. Rokonuk a magy. *okul* szó is. A magyar *ige* szót az őseink teremtették, ezért természetes, hogy megvan a magyarok ősi és a későbbi rokonnyelveiben is, ezért a felsorolt adatok mind idetartoznak. Helytelen továbbá az az állítás is, hogy a török *ö-* 'megért' ige származékai ujj. *üge* 'szó', KB. *ögü-*, *üge-* 'mond, beszél', oszm. *ögüt* 'tanács' (< *ögü-* + *-t*), *ögren-* 'tanul' (< *ög-* + *ren*), *ögret-* 'tanít' (< *ög-* + *-ret*) igék *ögü-* illetőleg *ög-* tövei a származékaival együtt tévesen tartoznak ide. A kutatásaink értelmében mindig a teljesebb alakból lettek a rövidebb alakok, olykor egyetlen magánhangzóra zsugorodott egy-egy szó, vö.: csuv. *u-* (*ušyrma* < *u* 'víz, folyó' + *šyrma* 'árok, patak,

szakadék'), man. *ū* 'víz folyama'⁴. A TESz felsorolta adatok idetartoznak, ám másképp. Mind a csuvas, mind a manysi szó a vizsgált szavunk, a magy. *szent* szó *szen-* tövének a nagy családjába tartozik.

1.4.7. Az *ige* másképp a kereszt közepe, legyen az a kerék igéje⁵, vagy a hímzésben szereplő ige, a kereszt szem, amely egyúttal forrás, mag, másképpen a legnagyobb erejű kinyilatkoztatás, szó, mondat. A TESz véleménye szerint a kerékben lévő ige mellett idetartozik a 'három szál fonál, mint egység, kereszt szem (a hímzésben)'. Ismeretlen eredetű. (TESz) A szó ismert képzett formában, vö.: magy. *igéz* 'varázsigével megbúvól' (TESz)

Hozzáteesszük, idetartozik a Kāšy. *jāh* 'igen', a magy. *aha*, *öhö*. Azt is jelentik, hogy 'értem'. Keletről való átvétel a ném. *ja* 'igen', az ang. *yes* 'igen'. Alakváltozatuk az or. *da* 'igen, szintén átvétel. Az eredeti szókezdő mássalhangzónak a *t*-nek a fejleményei szerepelnek ezekben a szavakban. Amint igazság egy van és ez a természet igazsága, tovább menve úgy, jog is csak egy van, ez pedig az élő természetben a forrásban található meg, azzal egyenlő. Minden más, ami ezzel nincs összhangban, joggatlan.

1.4.8. Az akadémiai álláspont szerint a magy. **igaz** 'a valóságnak megfelelő, igazságos, jogos, igazi, valódi, igazság'. Bizonytalan eredetű. (TESz) A kutatásaink értelmében a szerkezeti felépítése: *iga-* szótő + *-z:* képző. A bizonytalan eredetet éppen ez a rendszer (hangtani, alaktani, jelentéstani) és az összefüggő adatok teszik bizonyossá. A magy. *igen* szerkezeti felépítése *ige-* + *-n*. Az akadémiai álláspont szerint a magy. *igen* 'úgy van, valóban' jelentésű. Ismeretlen eredetű. (TESz)

Mahmud al-Kāšyari a 11. században írt szótárában és nyelvtanában már szerepel a

magyar *szent* szónak a *szen-* töve 'igaz' jelentésben, vö.: Kāšy. **žīn sūz** 'igaz szavak'. A Kāšy. *žīn sūz* 'igaz szavak' egyes számban Kāšy. *žīn sū* 'igaz szó'. A szókapcsolat első tagjához tartoznak a törökségben és további nyelvekben ismert alakváltozatok, vö.: csuv. *čān* 'igaz', 'hihető, valódi', ÓT., KB., MK., Zamahš., türkm. *čyn*, ujj., üzb., csag. *čin*, kirg., alt, ojr., tat. *čyn*, kazak, k.kalp., tuv. *šyn*, bask. *ysyn*, hak. *syn* 'igaz, valódi', vö.: mong. *čing* 'hihető, igazi', mai mong. *čin* 'kemény, rendíthetetlen, megingathatatlan', kínai *čen* 'igaz, valódi', *čžen* 'igaz, hiteles'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *čā-* abszolút szótő + *-n:* képző, ÓT., KB., MK., Zamahš., türkm. *čy-* + *-n*, ujj., üzb., csag. *či-* + *-n*, kirg., alt, ojr., tat. *čy-* + *-n*, kazak, k.kalp., tuv. *šy-* + *-n*, bask. *y-* + *sy-* + *-n?*, hak. *sy-* + *-n*. mong. *či-* + *-ng*, mai mong. *či-* + *-n*, kínai *če-* + *-n*, *čže-* + *-n'*.

A Kāšy. *žīn sūz* 'igaz szavak' szó szerkezet első tagja a *žīn* rokon a magy. *szent* szó *szen-* tövével. Az adatok igazolják egyrészt az elemekre bontást, amely a rendszerből mutatkozik a földrajzi névi kutatásaink szerint, vö.: magy. *szent* > *szen-* szótő + *-t:* képző. Másrészt hangtanilag a szótő teljesebb formában **szenk*, ahol az *-n-* ugyanúgy eredeti *-t-* fejleménye, mint a szókezdő *sz-*. A *hit* szavunk pedig azért is érdekes, mert ugyanaz a *h-* van meg benne, mint amit baskír *h-*-nak tartanak a tatár *s-*-szel szemben. Újabb bizonyítéka annak, hogy ez a *h-* (nemcsak szókezdő helyzetben) fordul elő és nem csak a baskír sajátja. A szálak mélyebb gyökerekhez vezetnek.

1.4.9. A Kāšy. **žīn sūz** szókapcsolat második tagja a *sūz* szintén tartalmaz 'igaz, helyes' jelentést, éppen ezért *szent* is. Szerkezeti felépítése: *sū-*: 'szó' + *-z:* többes szám jele. A *-z* többes jel eredeti *-t* fejleménye (vö.: *-t* > *-δ* > *-z*) Ld. még Kāšy. *sāv* 'közmondás', csuv. *sāmax* 'szó, beszéd', ÓT.

⁴A szó a manysiban átvétel a hunoktól, szarmatáktól.

⁵Kezdetben a kerékben keresztfa volt, annak a metszéspontja az ige.

sab, sabyg (Tárgyeset), Zol.bl., PK., tefs. XII-XIII. sz. *sav* 'szó, beszéd'. (JEGOROV 1964) Alakváltozatuk a magy. *szó* és a *szava-* gyök, vö.: *szavak, szavam* stb.; az oszm. *söz* 'szó', az or. *slovo* 'szó', ez utóbbi átvétel. Figyelemre méltó, hogy az adott szó korábban a magyarban nemcsak becsületbeli dolog, hanem törvényerejű volt. Az oszmánban ma is használatos, vö.: *Söz mü?*⁶ A válasz: *Söz*. Vagyis: Becsület szóra? Igen. Másképpen: A szavam adom. A *söz* szóval megegyezéseket, üzletet stb. szentesítenek. A magyar szót a TESz tévesen ősi örökségnek tartja az ugor korból, szerinte az ugor alapnyelv e szava török eredetű. Az adatok azonban idetartoznak és éppen fordítva van, mert azok a szkítáktól, a hunoktól, a szarmatáktól való átvételek, vö.: vog. *saun* 'zajgó', *sāw* 'szó, hang', osztj. *sau, sou* 'felkiáltás, ima', *sou* 'dallam', osztj. *sau, sou* 'jajszó, zokszó, énekszó', *sav* 'dallam'. (TESz) Szerkezeti felépítésük: Kāšy. *sū-*: abszolút szótó + *-z*: képző 'valamivel ellátott', Kāšy. *sā-* + *-v*, csuv. *sā-* + *-max*, ÓT. *sa-* + *-b*, *sa-* + *-byg*, Zol.bl., PK., tefs. XII-XIII. sz. *sa-* + *-v*, magy. *szó-*, *sza-* + *-va-*, oszm. *sö-* + *-z*, or. *s-* + *-lovo*, vog. *sa-* + *-un* (< **-wun* < **-δun* < **-tun*), osztj. *sa-* + *-u*, *so-* + *-u*.

1.4.10. A szó igei változatára vö.: csuv. **te** 'beszélni, mondani', KB. *ta*, tefs. XII-XIII. sz., Zamahš., alt. *te*, MK., s.ujg., hak. *ti-*, ujj. *dä*, azerb., oszm., tat., gag., üzb., ojr., kazak, nog., k.kalp., kum. *de*, tuv. *de, di*, kirg. *dej*, türkm. *dij*, jak. *die* 'mondani, beszélni'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük szerint a nyelvek egyik részében az abszolút szótóhoz járult képzőnek már a kezdő mássalhangzója is eltűnt réshangúsodás, vokalizáció változási sorban (*-t* > *-δ* > *-w* > 1. *-v-*, 2. *-V-* > *-θ-*), vö.: csuv. *te*, KB. *ta*, tefs. XII-XIII. sz., Zamahš., alt. *te*, MK., s.ujg., hak. *ti-*, ujj. *dä*, azerb., oszm., tat., gag., üzb., ojr., kazak, nog., k.kalp., kum. *de*, tuv. *de, di*. Az adatok másik részében, a jak. *die* esetében az *-e*

magánhangzó maradt meg, a kirg. *dej*, türkm. *dij* szavakban pedig *-t* > *-d'* > *-j-* változás történhetett. Az adatok nemcsak a szókezdő eredeti *t-* zöngétlen mássalhangzót, hanem a magyar *szava-* első relatív gyök, másképpen az abszolút gyökhöz járuló képző kezdő hangját, a *-v-* mássalhangzót tartalmazzák, sőt olyan más fejleményeket is, amelyeknek előzménye ugyanaz, vö.: *-t* > *-δ* > *-z*⁷; *-t* > *-δ* > *-w* > 1. *-v-*, 2. *-V-* > *-θ-*, 3. *-m-*, 4. *-b-*; *-t* > *-δ* > *-l-*.

1.4.11. A kínai **čen** 'igaz, valódi' adat a szkíta-hun népektől való. Látható, hogy a *szent* és alakváltozatai nemcsak a törökség nyelveiben, hanem további nyelvekben, köztük a magyarban is ismertek, megtalálhatók a három nyelvcsaládba sorolt nyelvekben. Tudni kell, hogy a nyelvcsaládok létrehozása és a nyelveknek az ilyen összetartozása az akadémiai álláspont szerint jelenleg is támogatott, ám helytelen, nem igazolt. A magy. *szent* szónak kiterjedt hálózata van s az idetartozó szavak egy ősi időkbé vezető nyelvi rendszernek a részei. A nyelvi rendszer széleskörű vizsgálatával megállapítható, hogy a szó mely nyelvekben ősi örökség és melyekben átvétel. A szkíta hun illetőleg a magyar, valamint a szkíta-hun utódnnyelvekben, mint az altájiba soroltakban a szó ősi örökség, a többiben átvétel. A németbe, angolba a görögön ill. a latinon keresztül jutott el, e két nyelvbe pedig a szkítáktól került. A szlávban a szkíta-hun és ősmagyar szubsztrátum rétegből való átvétel. Eleink igaznak, hitelesnek és szentnek a forrást, a magot tarthatták - ez elsőként a víz volt -, amely alapja magának az életnek. Ezt lehet helyesnek, igaznak tartani, erre lehet igent mondani. Ilyen gondolkodás alapján jutunk el az *igen*, az *ige* szavaktól a magig, a forrásig, a vízig.

⁶Szó szerint: Szó-e?

⁷Eredetileg nem szóvégi helyzetű volt, hiszen a képző kezdő mássalhangzója.

1.5. A mágikus vonzódás, szeretet, szerelem

A szócsaládba tartoznak a 'szeret' jelentésű szavak, hiszen azokat, akik szeretik egymást, valamiféle lélek, erő köti össze.

1.5.1. A magyar **szeret** igében a *szere-* tö tartozik ide, ahol a második magánhangzó a fentiekben szereplőknek alakváltozata. A szókezdő *sz-* ugyanaz, mint a *szent* szóban. Nem szókezdő helyzetben az *-r-* van meg számos, a szócsaládba tartozó szóban, vö.: magy. *szeret*, amely a *szerelem* címszónál található a TESz-ben. Rokona a csuv. *jurat* 'szeretni' igének és nyelvi rokonainak a relatív töve, vö.: csuv. *jurat*, ÓT. *jarat* 'megtetszeni', ujj. *jarat* 'szeretni, isteníteni, imádni, körülrajongani, becézni, tisztelni', tat., bask., nog. *jarat*, kazak *žarat* 'szeretni, szimpatizálni, tisztelni, helyeselni', kirk. *žarat* 'helyeselni, jóváhagyni, megfelelőnek, alkalmasnak tartani, kiválasztani azt, ami tetszik', hak. *čarat* 'kedvére tesz, kedvében jár, kielégíteni valakit, valamit, eleget tenni valaminek, teljesíteni valamit', kirk. *žaratuu* 'helyeslés, jóváhagyás', kazak *žratu*, bask. *jaratyu* 'szerelem, szeretet'. A szótő *jura-* töve önállóan is használatos, vö.: csuv. *jura* 'alkalmasnak lenni, megfelelni, használhatónak, érvényesnek lenni, illeni valamihez', ÓT., MK. azerb. *jara*, MNX. *jära*, ujj. *jarı*, üzb., tat., bask., nog. *jara*, ojr. *d'ara*, kirk., kazak, k.kalp. *žara*, hak. *čara* 'alkalmasnak lenni, megfelelni, használhatónak, érvényesnek lenni, illeni valamihez, tetszeni'. (JEGOROV 1964) A szókezdő mássalhangzók a *j-*, *d'-*, *ž-*, *č-* mind eredeti *t-* fejleményei.

1.5.2. Velük összetartozik, a kazak, kirk. **žarat** formával hangtanilag teljesen egyezik a magy. *zsarátnok zsarát-* töve, amelynek jelentése a TESz-ben 'apró, eleven szén, pernye, tüzes hamu, parázs, zsarátnok'. A *zsarát-* szótő világosan idetartozik, ám a szláv eredet nem igazolt.

1.5.3. A szóból melléknevet is képeztek -*lă*, -*šy*, -*lik*, -*li*, -*tuu*, -*dy* -*ly* -*myk* 'valamivel ellátott' jelentésű illetőleg fosztóképzővel, vö.: -*săr*, -*sız*, -*syz*. Ld.: csuv. *jurăxlă* 'megfelelő, tetsző, odaillő', csuv. *jurăxsăr* 'nem odaillő, nem megfelelő', tefs. XII-XIII. sz. *jarag* 'alkalmasság, használhatóság, érvényesség, lehetőség', *jarıšy* 'megfelelő, odaillő', ujj. *jaraklik*, üzb. *jarokli*, kirk. *žaraktuu*, kazak *žaramdy*, k.kalp. *žarauily*, *žaramly*, nog. *jaravly*, bask., tat. *jarakly*, alt. *d'aramyk* 'megfelelő, odaillő, tűrhető', ujj. *jaraksız*, üzb. *jaroksız*, kirk. *žaraksyz*, tat. *jaraksyz* 'nem megfelelő'. A szótőre ld. még KB. *joryk*. (JEGOROV 1964) Ezek az adatok azért is fontosak, mert a toldalékolásnál legtöbbször jelentkezik a tö teljesebb formája, pl. a csuv. *jura* szónak a *jurăx* alakja. Szerkezeti felépítésük: relatív szótő + képző 1. 'valamivel ellátott', 2. valami nélküli', azaz fosztóképző, vö.: csuv. *jurăx-*, tefs. XII-XIII. sz. *jarag-*, ujj., bask., tat. *jarak*, üzb. *jarok-*, kirk. *žarak*, kazak *žaram*, k.kalp. *žarau-*, *žaram-*, nog. *jarav-*. A képzők: -*lă*, -*lik*, -*ly*, -*dy* 'valamivel ellátott' melléknév képző; -*săr*, -*sız*, -*syz*: fosztóképző.

1.5.4. Őseink gondolkodását követve, amint két folyó egyesül, két ember is eggyé válik, ha szeretik egymást. Természetes, hogy a szó családjába tartozik a csuv. *jup* 'szeret', alt. *jöp* 'tanács, egyetértés, megbeszélés, jól', jak. *söp* 'hiteles, helyes', *jıb* 'rend, jó, alkalmasság', mong. *zöv*, burj.mong. *söb*, *züb* 'helyes, hiteles, igaz, pontos'. (JEGOROV 1964). Ld. még csuv. *sav* 'szeretni, becézni, gyengéden kezelni, gyönyörködtetni', KB., MK., Zol. bl. PK. *säv*, azerb., oszm., üzb. *sev*, ujj., türkm., tag. *söj*, kitg., kazak, nog., kazacsáj, k.kalp. *süj*, kum. *s'uj*, alt. *sü*, ojr. *süü*, bask. *höj* 'szeretni, becézni, gyengéden kezelni, gyönyörködtetni'. (JEGOROV 1964); kötődik hozzájuk a magy. *jó* (tőváltozatok: *jav-*, *java-*), amelyneknek nemcsak 'finom', hanem 'helyes, hiteles, pontos, igaz' jelentéstartalma is van, az *igen* szinonímájaként is használatos, vö. még magy. *jó* 'folyó'; összefügg velük a csuv. *čup*, *čup tu*

'csókolni', udm. *čup karyny*, mari *šupšalaš* 'csókolni', oszm. *šap* 'hangos csók hangutánzó szava'. (JEGOROV 1964), az oszm. *öpme*k 'megcsókolni' *öp-* gyöke, ahol a szókezdő mássalhangzó már elenyészett.

1.5.5. A csókolásban benne van egyrészt a hangutánzás, ugyanakkor a *száj* és az érintkezés. Ez utóbbira vö.: magy. *tapint* ige *tapi-*, *tapogat tapo-*, *tapad tapa-* töve, ld. még az oszm. *tapa* 'dugó', *tapınak* 'templom' *tapi-* töve, amelyek mind az elágazásból, a csúcsból, az elválásból vagy az ellenkező irányú folyamatnak az eredményéből, vagyis a találkozásból, az érintkezésből adódnak. Az oszm. *tapınak tapi-* tövével összetartozik a magy. *templom temp-* töve, magyar személynévben vö.: *Implom*. Ilyen tulajdonságokkal csakis a forrás – a folyóelágazás is forrás – rendelkezik.

1.5.6. A sor folytatható, idetartozik az oszm. *top* 'labda', *toparлак* 'gömbölyű' *topa-* töve, *toplam* '(vég)összeg', *toplamak* 'összeadni, gyűjteni', *toplannak* 'gyülekezni', *toplu* 'csoportos', *topluluk* 'társaság, közösség', *toplum* 'társadalom', *toprak* 'föld' *top-* töve, valamint a *topuk* 'sarok' szó, a magy. *csap* 'nyílás', magy. *csap* 'üt' stb.

1.5.7. A megnevezésekhez a mintát a forrás, a folyóelágazás illetőleg találkozás adta. Vö.: csuv. *jupă* 'elágazás, villás elágazás, útelágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat'. (JEGOROV 1964) Az elágazás másképpen forduló, hajlat is, vö.: oszm. *sapmak* 'eltérni, befordulni, kanyarodni, letérni'. Ld. *Jupal*.

Hangtani oldalról nézve az oszmán *sevmek* 'szeretni' szókezdő mássalhangzója ugyanúgy *s-/sz-*, mint a magyarban. A *-v* azonban eredeti *-t* fejleménye lehet, mint a magyar és a csuvas *-r* mássalhangzóé. Az egyik esetben *-t > -δ > -r*, a másik esetben *-t > -δ > -w > -v* változás eredményével találkozunk. Megjegyezzük, hogy az eredeti *-k*-nak is lehet *-v* fejleménye (*-k > -γ > -w > -v*), ám a két esetet el lehet különíteni a

párhuzamos adatok bevonásával és azok vizsgálatával. Vö.: ang. *love* 'szeret' átvétel, oszm. *sevmek* 'szeretni' *sev-* töve, stb. ősi gyökér jogán használt.

Mindezek ősi rokonság révén tartoznak össze, ismertek az *-š* kölcsönös képzővel ellátott alakok, vö.: csuv. *savăš* 'szeretni egymást', régen 'szerelem', szerelmes', oszm. *seviš*, polov. *säüš* 'szerelem' (JEGOROV 1964).

1.5.8. A *szeretet*, *szerelem* mágikus erőn alapuló vonzalom, a két lélek egymásra hatása az egybetartozást jelzi. Ilyen az anya-gyerek kapcsolat és a férfi és nő közötti vonzalom. A magy. *szeret* igének és a *szerelem* főnévnek a *szere-* töve a magy. *szer* szóval összetartozik, annak a sokféle jelentése közül ki kell emelnünk a 'lelkület' jelentést, amely ismert a cseremiszből, másképp a mariban. A 'szeret' jelentésű igékben a jelentésmag a lélekhez, az élethez kötődik, amely elvezet a vízhez és amelyre maguk a szavak rámutatnak. Fontos a ko. *lov* 'lélek, élet', alakváltozata ko. *lol*, *lul* 'lélek, élet', ud. *lul* 'lélek, lélegzet, élet', man. *lil*, *lili* 'lélek, lélegzet', teljesebb alakja a magy. *lélek*, összetartozik vele a magy. *él-* ige, amely eredetileg igenévszó lehetett. A szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* volt, és a második *-l* illetőleg *-v* is eredeti *-t* fejleménye: *-t > -δ > -l*, *-w > -v*. A komiban az *-l*, *-v* megléte hun szarmata jelenéségnek a nyoma, amely megvan az angolban is, ahol szintén átvétel, vö.: ang. *love* 'szeretni, szerelem' igenévszói eredetű, idekapcsolódik az ang. *live* 'él(ni)'. Alakváltozata a ném. *lieb* 'kedves, szeretett', *Leben* 'élet, lét', *leben* 'él'. Az oszm. *sevmek* *sev-* tövében ugyanez a *-v* van meg, a *-b* előzménye is a *-t* eredetű *-w* (bilabiális zöngés spiráns). A szókezdő *s-* pedig az eredeti *t*-nek másik irányú fejleménye. Ugyanez, mint a magyar *szeret* *sz-* szókezdője. Az *-r* pedig a *-t* fejleménye, vö.: *-t > -δ > -l*, *-r*, *-w > -v*. A török *sev-* tö és a magy. *szív* összetartozik, vö.: magy. *szívem* 'lelkem' jelentésben. Az *-r* megvan a 'szív' szóban a törökség nagy részében, vö.:

csuv. *čěre* 'szív', az 'élet' szóban, vö.: csuv. *čěřě* 'élénk' szóban, amely elvezet a vízhez is, vö.: csuv. *čěřě* 'nedves, vizes' szóban. Az adatok tehát világosan kötődnek egymáshoz a jelentés, az alakban és a hangtan oldaláról egyaránt.

1.5.9. Szólni kell a magy. **ima** szóról, az **imád** ige tövéről. A magy. *imád* 'kér, kikönyörög valamit, imádkozik, istenként tisztel, mély tiszteletben részesít, felajánl, kínál, nagyon szeret valakit vagy valamit'. A szócsalád alapja az *imád* ige, a TESz szerint bizonytalan eredetű. Töve talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *vomid'ž* '(szemveréssel okozott) ártás, betegség'. (TESz) A szócikk írója egyetlen példát hozott bizonyítékként, amely bár a mágikus hatást tartalmazza, ám negatív, rossz értelemben. A magyar szó azonban csakis pozitív, jó jelentéstartalommal ismert és használt. A magy. *imád* szó ismert a Halotti Beszéd-ből is, vö.: HB. A *vimágguc* szókezdő *v*-vel eredetibb alak az *imádjuk*-hoz képest. A *uimagguc* forma tárgyias ragozása. A következő elemekből áll: *uimag* (*imád*) + *-g(u)* (*-ju*): E/3. tárgyias igei személyrag + *u* 'én' + *-k*: többes szám jele. Ma úgy tanítják, hogy a *-juk*: a tárgyias ragozás T/1. személyű igei személyragja. (CZEGLÉDI Könyvben. Gyárfás Ágnes HB.) Az 'ima' szónak köze van a 'hála' szóhoz is, vö.: oszm. *dua* 'ima', csuv. *tav*, tat. *tau* 'hála, köszönet', alakváltozata a magy. *hála*. Ez azt is jelenti, hogy a magy. *hála* szóban a *h*- eredeti *t*- fejleménye.

1.5.10. Az eredeti szókezdő *t*- fejleménye az *sz*- van meg egy ide, a relatív szótövekhez, ám jelentéseiben is a *szent* szó családjába tartozó szóban, vö.: magy. **szér** 'rend, elrendezés, határrész, falurész, utca, házsor, fajta, megfelelő mód, eljárás, időbeli sor, egymásutániség, sorra kerülés, csoport, csapat, testület, közösség, sor, réteg, mérték, mértéktartás, felszerelés, valamihez hozzátartozó holmi, valamihez kellő eszköz, módot talál valamire, szerez, feltétel, kikötés,

írásmű, könyv szerkezete, hatékony anyag, összetevője, része valaminek, szolgálatban sorra kerülő személy, szertartás, vallás, teremtés, fajzat, személy, geometriai arány, szerződés, szövetség, fészker, szépen elrendezett, jól megfogalmazott (beszéd), nagyzó, szájhósködő (szó, szóhasználat), helyesebb módon, számnévi jelzővel, rétegű, szálú, ügyeskedő, szemfüles, ügyes, képes, készséges, nagyon'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *sir* 'mód, állapot, minőség, faj, fajta, nem, szokás, népszokás', osztj. *sir* 'nemzetség', *-sur*: *moyāsur* 'milyen, milyen minőségű' (*moyā* 'mi, micsoda', *sir*, *sir* 'erkölcs, szokás, törvény, -féle', zürj. *ser* 'mesterség, képesség, ügyesség', cser. *sār* 'természet, lelkület, jellem, mód, szer, szokás, minőség, felépítés, szerkezet', *szam.jur. sēr* 'dolog, ügy, rossz dolog, (névutóként) módon, -képpen', jeny. *sie'* 'dolog', *tavgi sier* 'ua.' (TESz) Nem igazolt az, hogy a magyar *szér* ősi örökség lenne az uráli nyelvi egységből. Az adatok azonban idetartoznak. A szó használatos az oszmánban, vö.: oszm. *sira* 'sor, rend'. Más török nyelvben is ismert, vö.: csuv. *jěrke* 'sor, rend, felépítés', *Zamahš. žerge*, AFT., s.ujg. *džerge*, azerb. *čärkä* 'sor, rend, felépítés', *Zamahš. žergele* 'sorba rakni', mong. *Zamahš. žirge* 'sor, rend, fok, mérték', burj. mong. *zärgä* 'sor, rend, fok, cím, rang'. (JEGOROV 1964)

Összefügg velük az or. *sredstvo* 'eszköz, szer' *sred-* töve, amely átvétel a szkítáktól, hunoktól. Külön szólni kell a csuv. *čeret* 'sor, rend', tat. *čirat*, bask. *sirat* 'ua.'. vö.: or. *očered'*. (JEGOROV 1964) szóról, amelynek a szókezdő *č*- mássalhangzója lehet eredeti *t*- fejleménye, akkor etimológiailag összefügg a magyar *szér* és *sor* szóval. Amennyiben az oroszról való átvétel lenne, akkor számolni kell azzal, hogy a szókezdő *č*- eredeti *k*-val függ össze, ez pedig nem szkíta, hun, nem ősmagyar jelenség, a *k*- > *č*- változás a szláv nyelvekben ment végbe, vö.: or. *čereda* 'sor', óporosz *kerdan* 'sor, rend', litv. *kerda* 'nyáj, csorda, csapat', gót *hairda* 'ua.'. (SIS)

1.5.11. A magy. *szer* alakváltozata a magy. **sor**, amelyet a TESz bizonytalan eredetűnek tart, ugyanakkor felteszi, hogy talán a *szer* szóval egyezik. A jelentések közül ki kell emelnünk a 'vallás, szertartás, törvény' jelentést. Hangtanilag az eredeti szókezdő mássalhangzó *t-* volt, amelynek a fenti szókezdők a fejleményei, vö: *t- > t' > č- > š-*; *t- > ʒ- / th- > s-*; *t- > d'- > 1. j-, 2. dž- > ž-*; *t- > δ- > z-*.

1.6. A hit, vallás

Ezt a fejezetet két csoportra bontva mutatjuk be. Az elsőben az idevonatkozó szavakról, megnevezésekről, a második csoportban pedig néhány nép hitéről, vallásáról szólunk.

1.6.1. Rokonuk, a *szent* szó *szén-* tövének alakváltozata a csuv. **tĕn** 'hit, vallás', ujj., üzb., azerb., oszm., türkm., kirg., kazak, k.kalp., nog., bask., tat. *din*. Vö.: perzsa *din* 'hit, vallás'. A szó nagyon régi, megvan a szogd és a babiloni emlékekben. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítése: csuv. *tĕ-*: abszolút szótó + *-n*: képző, ujj., üzb., azerb., oszm., türkm., kirg., kazak, k.kalp., nog., bask., tat., perzsa *di-*: abszolút szótó + *-n*: képző. A szó végéről a *-k* zárhang tűnt el, korábban **tVη < *tVnk < *tVtk* lehetett. A csuv. *-ĕ-* redukált magánhangzó előzménye *-i-* volt, tehát a korábbi alak *tin*.

1.6.2. Alakváltozata a *hit* szavunk, az akadémiai álláspont szerint a magy. **hit** 'bizalom, meggyőződés, valaminek az elhívése, becsület, becsületszó, vallásos meggyőződés, eskü, vélemény, vallás'. Származékszó. A *hisz* ige *-sz* nélküli tövéből jött létre *-t* nőmen képzővel. (TESz) Ugyanakkor a *hisz* címszónál azt olvashatjuk, hogy 'Ismeretlen eredetű,... esetleg ősi örökség a finnugor korból. Megfelelő rokon nyelvi szavak azonban nem mutathatók ki.' (TESz) A magy. *hisz* szócikk írójának a véleményét nem igazolják a kutatásaim. További szavak

tartoznak ide, amelyeknek a szerkezeti felépítése a következő: *hisz* (< *hi-* + *-sz*), *hívő* (*hi-* + *-vő*), *hű-*, *hívek* (*híve-*): relatív töve, tehát a magy. *hit* alakváltozatai. A magy. *hisz* ige *-sz* nélküli töve *hi-*, *hív-*, vö.: magy. *hi-*: abszolút szótó + *-t*: képző. A magy. *hívek* tartalmazza a *-v-t*, a szótó *híve-*, amelyhez járult a többes szám jele. A magy. *higgye* E/3. sz. felszólító alakban a *-je* módjel *-j-* mássalhangzója és a szótó *-d-*je (vö.: *hit > hid*) összeolvadt és egy harmadik, a hosszú *-ggy-* (*-d'd'*) lett belőle, amit írásban is jelölünk.

A török adatok alapján feltehető, hogy a magy. *hinni* igében lefejtve a *-ni* főnévi igenév képzőt, marad a *hin-* forma, mint tő. A többeli végső *-n* esetleg értelmezhető lenne úgy, hogy hasonulás eredménye, amely a *-ni -n-*jének a hatására alakulva keletkezett. A tövégi *-n* ugyanakkor úgy is lehet a relatív szótó végső mássalhangzója, hogy eredeti *-t-* fejleménye, amely megvan a törökségben is, vö.: csuv. *ĕnen* 'hinni, meggyőződni, megbizonyosodni valamiről', ÓT., MK., türkm., tuv., k.kalp., nog. *ynan*, azerb., oszm., kum., karacs., bask., tat. *inan*, kazak *nan*, üzb. *inon* 'ua.'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük szótó + ige-képző.

A szótövek összetartoznak a *szent* szó *szén-* tövével. Lényeges, hogy az *ĕnen* szóban a szókezdő *0-* a szókezdő *h-* rokona, alakváltozata az *sz-*-nek, szintén eredeti *t-* fejleménye.

A fenti adatok szépen mutatják, hogy az eredeti szókezdő mássalhangzó ez esetben *t-* volt, amely különböző változásokon ment keresztül a használat során, akár el is tűnhetett. A második és harmadik mássalhangzó eredetileg *-t-* és *-k* volt, amelyek egymás mellé is kerülhettek (*tVk > tk*). Ezek is részt vettek a változásokban, olykor el is tűnhettek, vagy csak az egyik, vagy csak a másik, vagy mindkettő. Ez utóbbi történt a magy. *jó* szóban. A magyar jelzős szószerkezet, a *jó isten* másképpen *szent isten*. Mindkét jelentése megvan a mai napig. Sőt, a jelző a folyó szavunkban is megvan *jó* formában. Ez az

egybeesés azért lényeges, mert nem véletlen, őseink tudása és hite szerint ugyanis a víz volt a legelső szent.

1.6.3. Az *-n*-t tartalmazó forma tovább képzett illetőleg összetett szavakban is megvan, vö.: oszm. *zannetmek* (< *zann* + *etmek* 'csinálni') 'gondolni, vélni, hinni'. A *zann* előtag összetartozik a csuv. *ēnen* 'hinni' igével', a szókezdő mássalhangzó a *z-* és a hanghiány egyaránt eredeti *t*-re vezethető vissza. (*t* > *δ*- > 1. *z*- 2. *w*- > *V*- > 0-. Megjegyezzük, hogy a *z*- szókezdő elvileg az *s*- zöngésedésével is keletkezhetett. A *t*-fejleményei közé tartozik a *š*- is. A fentieket igazolják további adatok, vö.: csuv. *šan* 'hinni, remélni, reménykedni, számolni valamivel', KB. *ušan*, MK., kirg. *išen* 'hinni', ujj. *išan*, türkm., tat., bask. *yšan*, nog., kazak *sen*, k.kalp. *isen*⁸, karacs. *išan*, s.ujg. *isen*, *ysan*, xam. *išan*, alt. *ižen*, hak. *izen* 'remélni, hinni, feltételezni', üzb. *išon* 'hinni, remélni'. (JEGOROV 1964)

1.6.4. Ezek a szavak összetartoznak a 'belső' jelentésű szavakkal, vö.: csuv. *āš* 'belsőség, belső rész, mag, has, gyomor', ÓT., MK., kirg., türkm., oszm., ujj., üzb., ojr. *ič*, tat. *eč*, Malov PMK *oš*, kazak, k.kalp., nog. *iš*, bask. *eš*, jak. *is* 'belső rész, belseje valaminek, belső, mag, has'. (JEGOROV 1964) A megnevezéshez a mintát a folyóforrás, a folyóág adta. Fontos, hogy pl. a csuv. *ēnen* szóbeljei *-n*-je a KB. *ušan* szóbeljei *-š*-hangjával tartozik össze, a másik adatban pedig a szó elejére esett ez az *š*- vö.: csuv. *šan*, ld. még *s*-. A magyarban is *-s*- (*-sz*-) van, de *-ž*- az alt. *ižen* szóban. A magy. *hiszen* formában megvan a szókezdő mássalhangzó, amely az oszm. *zann*- *z*- szókezdőjével közös eredetű, *t*-fejleményei ugyanúgy, mint a hanghiány a KB. *ušan*, MK., kirg. *išen* 'hinni', ujj. *išan*, türkm., tat., bask. *yšan*, k.kalp. *isen*, karacs. *išan*, s.ujg. *isen*, *ysan*, xam. *išan*, alt. *ižen*, hak.

izen, üzb. *išon* szavakban. Olykor a szókezdő mássalhangzót követő magánhangzó is eltűnt, vö.: csuv. *šan*, nog., kazak *sen*. A magyar **hiszen** szót a TESz magyar fejleménynek tartja a *hiszem* formából, amely *-m* E/1. személyű személyrag. Az végső *-n* ennek az *-m* személyragnak a fejleménye. (TESz) A szócikkíró téved, mert a magy. *hiszen* *-n*-je nem személyrag, az oszm. *zann*-, csuv. *ēnen* stb. alakváltozata, vagyis ugyanaz a végső *-n*, amely a törökségben jól ismert visszaható igeképző. A szókezdő *h*- eredeti *t*-fejleménye: *t* > *θ*- > 1. *h*- (> 0-), 2. *s*-. A 0- (zéró) szókezdő másik irányú változások eredménye is lehet: *t* > *δ*- > 1. *w*- > *V*- > 0-, 2. *z*-.

1.6.5. Fontos, hogy a szó belsejében az *-n*- vö.: csuv. *ēnen* és megfelelői (*-š*-, *-s*-, *-ž*-) mint az eredeti *-t*-fejleményei, további összefüggésekkel rendelkeznek, idetartozik ugyanis a magy. **csoda** 'olyan rendkívüli jelenség, vagy esemény, amelyet a vallásos hit szerint valamely természetfölötti lény, erő idézett elő, szörny, dicséretes tett, erény, csodálkozás, bosszúság, indulatos kifejezésekben elhomályosult jelentéssel, bosszúság, rendkívüli, piszkos, nagyon'. Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *čudo* 'rendkívüli jelenség vagy esemény, csoda', szb.-hv. *čudo* 'csoda, nagyon sok, rengeteg', szln. *čúdo* 'ua.', szlk. *čudo* 'csoda, kísértet, rém, különöc', or. *čudo* 'csoda'. (TESz) A magyar szó szláv eredete nem igazolt, ám az adatok idetartoznak, amelyek a szlávban átvételek. A szóbeljei *-d*-eredeti *-t*-fejleménye, amelynek *-š*-felel meg az oszm. *çaçmak* (*šašmak*) 'csodálkozni' *çaç*-tövében, ahol szintén *-š*- a megfelelő, alakváltozata a csuv. *šuxāš* 'gondolat, kívánság, szándék'.

1.6.6. Ugyanakkor *-l*- van a magy. **álom** és a csuv. *tělĕk* 'álom'⁹, ÓT., óujg., Zol.bl. *tül*, jak. *tüül* 'álom', mong. *tolkin* 'álom' szóban, a

⁸Összetartozik a magy. *hiszen*, *hájszen*, *dejszen*, *iszen* változatokkal.

⁹Megjegyezzük, hogy szorosan idetartozik az évszakot jelölő magy. *tél* szó utalva arra, hogy a *tél* időszaka az

álom ideje, amikor alszik, szunnyad a mag. Az or. *son* 'álom' átvétel.

további török nyelvekben pedig *-s-*, *-š-*, *-ž-*,
 vö.: KB., AFT., kirg., ojr., tuv. *tüš*, üz. *tuš*,
 oszm. *düš*, türkm. *düjš*, bask. tat. *töš*, ujj. *čüš*
 'álom', *-ž-* van az ojr. *tüžen* 'álmodni',
 álmodni', *-z-* van a hak. *tüze* 'álmodni' igében.
 Az ojr. *tüžen* végső *-n-*je ugyanaz az igeképző,
 mint a csuv. *ēnen* és megfelelőiben a végső *-n*,
 de idetartozik az oszm. *düšünmek* 'gondolni,
 gondolkozni' ige *düšün-* tövének a végső *-n-*je
 is. A türkm. *düjš* fontos adat, mert tartalmazza
 azt a *-j-*t, amely megvan a magy. *hiszen* szó
hájszen nyelvjárási alakjában (Hajdú-Bihar
 megye, Hajdúhadház)¹⁰, amelyet a TESz nem
 említ. A csoda pedig, mint természetfölötti erő,
 a forrás, a mag erejével azonos eleink
 gondolkodása szerint, amely forrás ott van a
 folyóág elágazási pontjában is, ennek
 mintájára a faágban és minden magban. A
 magy. *csodál -l* igeképzője a fenti *-n*
 visszaható igeképzővel tartozik össze.

Alakváltozatuk a magy. *szán* ige,
 amelynek szintén van 'hisz, gondol' jelentése.
 A magy. *szán* igét a TESz szócikk írója
 tévesen ótörök eredetű kölcsönzésnek tartja a
 magyarban. Az adatok idetartoznak, vö.: ujj.,
 csag. *san-* 'vél, gondol', oszm., azerb., gag.
san- 'gondol, vél, feltételez', türkm. *sän-*
 'számol, értékel, számításba vesz, figyelembe
 vesz', csuv. *sun* 'kíván, akar, jó szándékkal van,
 akar, szeret, remél, vár', vö. még mong. *sana-*
 'gondol, szándékozik emlékszik'. (TESz) A
 fenti példák arra utalnak, hogy közeli
 alakváltozata a magy. *hinni* ige *hin-* töve és
 nem feltétlenül a *-ni* főnévi igenév képző *-n-*
 jének a hatására történt hasonulás eredménye
 az *-n-*.

1.6.7. További idetartozó adatok is
 ismertek, vö.: csuv. *sun* 'kívánni, akarni,
 remélni, várni'. MK. *sun* 'ígéni, feltételezni',
 kirg. *sun* 'javasolni, kinyújtani (kart, kezét),
 csag. *san* 'tartani, számolni, javasolni,
 feltételezni,...', alt. *sana* 'gondolni, kívánni,
 szándékkal lenni, tisztelni, becsülni', alt. *sun*
 'kezet nyújtani, hálát adni', azerb., oszm. *san*

'feltenni, gondolni, számolni valamivel', vö.:
 szanszkr. *san* 'elérni, megszerezni valamit,
 szert tenni valamire, szolgálni', avesztá *han*
 'megérdemelni valamit'. (JEGOROV 1964)

1.6.8. Szólnunk kell az orosz *vera* 'hit'
 szóról, amely szintén a magy. *szent* szó *szen-*
 első relatív tövének a családjába tartozik. Vö.:
 or. *vera* 'hit', indoeurópai jellegű közszláv szó
 (vö.: lat. *verus* 'igazi, valódi, szín-, tiszta', av.
var- 'hinni', ném. *wahr* 'hiteles, igazi' stb.).
 (SIS) A szócikk írója nem vett figyelembe
 számos idetartozó adatot, ezért tévesen
 állapította meg az or. *vera* 'hit' szónak a
 közszláv illetőleg az indoeurópai eredetét. Az
 adatok azonban nemcsak idetartoznak, hanem
 felhívják a figyelmet arra, hogy azok az
 adatok a szlávban mind átvételek a teremtő és
 kifejlesztő nyelvből, nyelvekből és az átadók
 éppen a magyarok ősei és az ősi rokonaik, a
 szavak pedig olykor többszörös közvetítésen
 keresztül jutottak el az átvevőhöz, pl. a
 németbe is.

Az orosz *vera* 'hit' szónak is a kezdő
 mássalhangzója a *v-* eredeti *t-* ből fejlődött,
 amelyet őriz a csuv. *těrēs* 'hiteles, helyes, igaz,
 pontos' szó, a többi nyelvben *t-* > *d-*
 zöngésedés történt, vö.: tefs. XII-XIII. sz., ujj.,
 kirg., kum. *durus*, kazak, k.kalp., nog. *durys*,
 bask. *dörös*, tat. *döres*, azerb., oszm. *dürüst*
 'helyes, becsületes, egyenes, igazi, hiteles',
 üz. *durust* 'nem rossz, kedvező', vö.: perzsa
dorost 'helyes, hiteles, igazi'. (JEGOROV
 1964) A szó a perzsában is átvétel a szkítáktól,
 hunoktól. A szavak tövében benne van az 'igaz,
 egyenes' jelentésű szó, vö.: oszm. *doğru*
 'egyeses, igaz'. Ennek alakváltozata a magy.
igaz szó.

1.6.9. A magy. *szent* szó *szen-* első relatív
 tövének a családjába tartozik a magy. *vél* 'hisz,
 gondol' szó, hangtanilag közelebbi
 kapcsolatban van az or. *vera* 'hit' főnévvel és a
verit 'hinni' ige *veri-* tövével. Eredetileg
 igenévszó volt. A szókezdő eredeti *t-* változása
 ebben az esetben: *t-* > *δ-* > *w-* > *v-*. A második

¹⁰Dr. Czeglédi Katalin saját adata.

mássalhangzó is eredeti *-t* volt, ám itt a *δ*-állapotból *-l* illetőleg *-r* lett. Az orosz ez utóbbit vette át. A magy. *vél* a TESz szerint: 'valószínűnek gondol, sejt, valamilyen hiszemben van, valaminek, valamilyennek tart, remél, valamit valahogyan értelmez, értékel, magyaráz, félreismer, tévesen ítél meg'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *velavni, velalni, velav-ni* 'megért, felfog, tanul, megtanul, hozzászokik valamihez', votj. *valal-* 'ért, megért, felfog, belát'. (TESz) A magy. *vél* szónak az akadémiai álláspont szerinti származtatása nem igazolt.

Egyrészt azért, mert az uráli nyelvcsalád és annak a finnugor kora nem bizonyított, sohasem létezett, csupán feltételezés. Másrészt még a bizonytalan eredet is hamis. Miután a fenti két nyelvben, éppen a zürjénben és a votjákban van meg, a szálak a szarmatákhoz vezetnek. A zürjénben a *-ni* a főnévi igenév képző, összetartozik a magy. *-ni* főnévi igenév képzővel. A szótó *velav-*, *velal-*, második mássalhangzót is tartalmaz a magy. *vél*-hez képest. Az egyik *-v*, a másik *-l*, a két nagy nyelvjárást képviselik a zürjénben. A két forma a magyarban is megjelenik. A *velav-* a magyarban *vél* rövidebb alak lett, a *velal* pedig összetartozik a magy. *vélelmez*, *vélelem* szavak *vélel-*, *vélele-* tövével. A szálak a szarmatákhoz vezetnek. A magyarban ősi gyökér jogán van meg a szó, a zürjénben és a votjákban azonban átvétel.

Megjegyezzük, hogy a *valal* forma nem szerepel KOZMÁCS István Udmurt-magyar szótárában, ám megvan a *valany* 'megért, felfog, belát, rájön, ráeszmél', ahol az igető *vala-*, már nem tartalmazza sem a második *-l*-t, sem a neki párhuzamos, közös eredetű *-v*-t. A *-ny* pedig ugyanúgy a főnévi igenév képzője, mint a zürjén *-ni*, valójában mindkettő mély hangú *-i*-t tartalmaz a végén, amelyet jelölhetünk *-y*-vel, *-i*-vel vagy mellékjellel ellátott az *-i*-vel.

1.7. Tanulságok

A **hitről** szóló fejezet azért is figyelemre méltó, mert a szálak a magyarokhoz, illetőleg a magyaroknak az ősi rokonaihoz vezetnek, ők pedig a szkíták, hunok, szarmaták, akiktől számos más nép is eltanulta, átvette az ősi természetvallást. Vagy úgy, hogy pl. a szkíták, hunok, szarmaták telepedtek rá kis, gyér lakosságú népekre, ez történt az ún. uráli nyelvcsaládba sorolt népek esetében. Vagy pedig a szkítákra, hunokra, szarmatákra idegenből jött népek telepedtek, így alakultak ki a szláv népek és nyelvek, köztük az orosz, a lengyel, a horvát, a szerb stb. A török, mongol és mandzsu-tunguz nyelvek pedig szkíta-hun utódnnyelvek, ez azt jelenti, hogy ők ősi rokonság okán kötődnek a magyarokhoz és a magyarok nyelvéhez. Az alábbiakban olyan népeket említünk, akiket egyrészt rokonság köt a magyarokhoz, másrészt olyanokat, akik az átvétel valamelyik formájáról tanúskodva őrizték meg az ősi természetvallást.

Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Abz.	Abzelilovszkij rajon
alt.	altaji
ang.	angol
av.	aveszta
azerb.	azerb.
B.	Batyrevszkij rajon
Bajm.	Bajmakszkij rajon
bar.tat.	baraba tatár
bask.	baskír
Belokat.	Belokatajszkij rajon
Belor.	Beloreckij rajon
Bug.u.	Bugurszkij ujezd
Burz.	Burjanszkij rajon
Buu.	Buinszkij ujezd
Bu.u.	Buinszkij ujezd
burj.mong.	burját mongol
Burz.	Burjanszkij rajon
C.	Civilszkij rajonban
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon
csag.	csagatáj
Čgs.	Csebokszarszkij gorszovjet
Čist.u.	Csisztonszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb

Davl.	Davlekanovszkij rajon	ojr.	ojrot
f.	folyó	óözb.	óözbég
fi.	finn	or.	orosz
fn.	főnév	orh.jeny.	orhon-jenyiszeji
fr.	francia	oszm.	oszmán
gag.	gagauz	osztj.	osztják
gen.	genitivusz	ÓT.	ótörök
Gm.	Gornomarijszkij rajon	óujg.	óujgur
h.	hely	pl.	például
hak.	hakas	Še.	Semursinszkij rajon
hn.	helynév	Šix.	Sihazanszkij rajon
Xval.u.	Hvalinszkij ujezd	Šu.	Sumerlinszkij rajon
I.	Ibreszinszkij rajon	Salavat.	Szalavatszkij rajon
ieu.	indoeurópai	Szimb.u.	Szimbirszkij ujezd
ir.szlk.	irodalmi szlovák	szlk.	szlovák
Išim.	Išimbajszkij rajon	szn.	személynév
i. sz.	időszámítás szerint	Sterlib.	Szterlibasevszkij rajon
Ja.	Jadrinszkij rajon	SZU	Szovjetunió
jak.	jakut	t.	tó
Jal.	Jalesikszkij rajon	Tar.	Tarhanovszkij rajon
Jal.u.	Jalesikszkij ujezd	tat.	tatár
Jan.	Jantikovszkij rajon	Tet.u.	Tetyusszkij ujezd
Jau.	Jadrinszkij ujezd	Tujm.	Tujmazinszkij rajon
jeny.	jenyiszeji	tuv.	tuvai
Ka.	Kanasszkij rajon	türkm.	türkmén
Kal.	Kalinyinszkij rajon	U.	Urmarszkij rajon
kalm.	kalmük	ua.	ugyanaz
Kalt.	Kaltaszinszkij rajon	ud.	udmurt
kfn.	középfelnémet	ujg.	ujgur
kirg.	kirgiz	üzb.	üzbég
kkalp.	karakalpak	v.	vallás
ko.	komi	V.	Vurnarszkij rajon
Kozm.u.	Kozmogyemjanszkij ujezd	vm.	vármegye
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon	vog.	vogul
Kugarč.	Kugarcsinszkij rajon	vö.	vesd össze
kum.	kumük	Zianč.	Zianszurinszkij rajon
Kumert.	Kumertauszkij rajon		
Kuzn.u.	Kuznyeckij ujezd		
lat.	latin		
ld.	lásd		
Ld.	lásd		
Loc.	Locativus		
lp.	lapp		
M.	Morgausszkij rajon		
magy.	magyar		
md.	mordvin		
mdE.	mordvin erza		
mdM.	mordvin moksa		
Mijak.	Mijakinszkij rajon		
MK.	Mahmūd al-Kāšyari		
mn.	melléknév		
mong.	mongol		
M-P.	Marinszko-Poszadszkij rajon		
ném.	német		
nog.	nogaj		
ófn.	ófelnémet		

Források

AK Akadémiai Kislexikon I-II. Akadémiai Kiadó Budapest, 1989.

Ar. Archivális anyag ld. NIKITIN

Ašm. AŠMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Čuvaškoje Gosudarstvennoje Izdatyeltvo. Kazan-Čeboksari

BAHŠI 1680 BAHŠI Iman, Džagfar története. Bulgár évkönyvek gyűjteménye 1680. A „Džagfar tarihi” 'Džagfar története' szöveg ismertetése orosz nyelven. Készítették I.M.- K. Nigmatullin és Petropavlovsk város lakói 1939-ben. „Bulgaria” közlöny szerkesztése. Orenburg 1993. Orosz nyelvről magyarra fordította: Czeglédi Katalin 2017-18. Kézirat.

CZEGLÉDI 2021 CZEGLÉDI Katalin Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára - Volga-Urál vidék I-VI. kötet 2021. Heraldika Kiadó, Budapest.

BAKOS 1989 BAKOS Ferenc, Idegen szavak és kifejezések

szótára Akadémiai Kiadó, Budapest 1989

B-r. Ld. Б-Р. Башкирско-русский словарь. Москва 1958.

Č-Č. ČERNECOV – ČERNECOVA Kratkij marijsko-russkij slovar'

DTS. Ld. ДТС. Древнетюркский Словарь I-II-III. Издательство „Наука” Ленинградское Отделение Ленинград 1969.

Fa. Fasmer, M. Etimologičeskij slovar russkovo jazyka I-IV. Moskva, 1964-73.

JEGOROV 1964. JEGOROV, V. G. 1964: Etimologiceszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvaszkoe Knyizsnoje Izdatelstvo. CsebokszariKāšy. Maxmūd al-Kāšyari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin. A könyv eredeti címe Dīvān Lugāt at-Turk, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szótutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

KB. Ld. KB. „Кутадгу Билиг” Древнеуйгурский памятник, написанный Юсуфом. Баласагунском в 1069 г.

MK. Ld. Kāšy.

NIKITIN NIKITIN, I. D.: Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvaszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.

SIS Ld. ŠIŠ. N.M. Šanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Šanszkaja 1975: Kratkij etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Moskva.

SZINNYEI 1884 – SZINNYEI József 1884. Finn-Magyar szótár. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.

TB. Slovar Toponimov Baškirkoj ASSR, Ufa 1980.

tefs. Ld. тефс. XII-XIII. вв. А. К. Боровков. Лексика среднеазиатского тефсира М., 1963.; тефс. XI-XV. вв. А. К. Боровков. Опыт грамматической характеристики языка тефсира XI-XV. вв.

TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TSK A. I. Turkin 1986: Toponimiceszkij szlovar komi ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar

VARSÁNYI 1963 - VARSÁNYI István Magyar – lengyel szótár Budapest 1963)

VÁSÁRHELYI – FÁBIÁN 1991 - VÁSÁRHELYI Júlia – FÁBIÁN Zsuzsanna Magyar – Olasz Útiszótár Terre Budapest 1991

Zamaxš. Zamaxšari, Mongolskij slovar, „Mukaddimat al-adab”. I-II—L., 1938-1939.

Zol.bl. Ld. Зол. бл. Сутра „Золотого блеска” Адгун Ярук. Памятник уйгурской письменности.

Irodalom

ARADI 2005 ARADI Éva, A hunok Indiában. A heftalíták története HUN-idea Kiadó, Budapest 2005

ARADI 2008 ARADI Éva, Egy szkíta nép: a kusánok. HUN-idea Kiadó, Budapest 2008.

ARADI 2012 ARADI Éva, Indoszkíták. HUN-idea Kiadó, Budapest 2012.

BATSAJHAN 2006. BATSAJHAN Zagd A mongol népek története. Fordította Obrušánszky Borbála. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó Budapest 2006.

CZEGLÉDI 2012 CZEGLÉDI Katalin, Számjelölés a Volga vidéki orosz használatú földrajzi nevekben. in: Nyelvi kapcsolatainkról másképpen. I. Általános és alkalmazott nyelvészeti tanulmányok. Czeglédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár, 2012.

CZEGLÉDI 2012 CZEGLÉDI Katalin, Könyvbemutatók-könyvkritikák I. 'Egyek vagyunk a teremtőnkkel' (Gyárfás Ágnes). Czeglédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár, 2012. Magánkiadás.

CZEGLÉDI 2013 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvi kapcsolatainkról másképpen. Számneveink. Czeglédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár 2013.

CZEGLÉDI 2013 CZEGLÉDI Katalin, A hitünk alapja. in: CZEGLÉDI Katalin, A nyelvi kapcsolatainkról másképpen II. Általános és alkalmazott nyelvészeti tanulmányok. Czeglédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár 2013.

ДЕНИСОВ, П.В., 1959 Религиозные верования чуваш, 1959.

HAJDÚ 1966:68 HAJDÚ Péter Bevezetés az uráli nyelvtudományba Tankönyvkiadó, Budapest 1966.

HAJDU-DOMOKOS 1980. HAJDU Péter – DOMOKOS Péter, Uráli nyelvrokonaink. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

OBRUSÁNSZKY Borbála – CEYHUN ALAKBAROV 2015 Azerbajdzsán. Táltos, Sepsiszentgyörgy 2015. Második Kiadás.

ПОТАПОВ Л, П. 1991. ПОТАПОВ Л, П. Алтайский шаманизм. „Наука”. Ленинград 1991.

RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András, A honfoglaló magyar nép, Balassa Kiadó Budapest 1996.

UCSIRALTU 2008 UCSIRALTU, A hun nyelv szavai, Napkút Kiadó Budapest, 2008.

ZAGD BATSAJHAN 2006 ZAGD BATSAJHAN, A hun népek története, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006. Fordította Obrušánszky Borbála.